

**Ελευθερίας μνήμη και μνημόνευση.
Το Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
και η Επανάσταση του 1821**

Αξιότιμε κύριε Πρύτανη σας ευχαριστώ. Επιτρέψτε μου, καταρχάς στο πρόσωπό σας να εκφράσω ένα θερμό ευχαριστώ προς τις πρυτανικές αρχές και τα μέλη της Συγκλήτου του πανεπιστημίου μας για την τιμή που μου κάνατε να εκφωνήσω τον σημερινό πανηγυρικό σε μια τόσο σημαντική επέτειο, όπως αυτή των 200 χρόνων από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης. Σε αυτή την τόσο ξεχωριστή στιγμή θα ήθελα να ξετυλίξω εδώ απόψε το κουβάρι που συνδέει το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών με την Επανάσταση του 1821, να αναφερθώ σε πλευρές αυτής της μακρόχρονης και καθοριστικής για το Ίδρυμά μας σχέσης. Επιτρέψτε μου, λοιπόν, να ξεκινήσω με ένα παράθεμα.

Η μέρα πέρασε με πολλά επεισόδια, μα, από ό,τι ξέρω, χωρίς θύματα. Οι φοιτητές κινήθηκαν πολύ, έκαναν πολλές διαδηλώσεις και καταθέσεις στεφάνων και τραγούδησαν τον Ύμνο όσο μπορούσαν περισσότερο. Οι Ιταλοί τους διαλύανε συνεχώς με κοντακιές και πυροβολισμούς στον αέρα, μα αυτοί ξανασυναζόσαντε ολοένα και συνεχίζανε. Έγιναν αρκετές συλλήψεις. Στην λεωφόρο Πανεπιστημίου τα κορίτσια των Ανωτέρων Σχολών φωνάζανε στους Γερμανούς: «κάτω οι τύραννοι»

Το απόσπασμα από το ημερολόγιο ενός από τους πιο οξυδερκείς παρατηρητές του καιρού του, του πεζογράφου Γιώργου Θεοτοκά αναφέρεται στις διαδηλώσεις της 25ης Μαρτίου 1942. Στις διαδηλώσεις της ίδιας και της προηγούμενης μέρας από φοιτητές και φοιτήτριες που ξεσήκωσαν την κατεχόμενη Αθήνα. Στις αυτοσχέδιες διαδηλώσεις που τις μέρες εκείνες, αντικαθιστώντας τις καθιερωμένες παρελάσεις, έδειχναν πως οι παλιές τελετές μπορούσαν να αποκτήσουν ένα άλλο νόημα αναβαπτισμένο στον ίδιο πόθο για ελευθερία που συνήγειρε τους μακρινούς προγόνους τους, του 1821. Στον ίδιο πόθο για ελευθερία που έβγαινε από τις αίθουσες διδασκαλίας για να ξεχυθεί στην πόλη, στεφανώνοντας σύμφωνα με το παλιό έθιμο τον ανδριάντα του Ρήγα Φεραίου αλλά και εκείνων των Φιλικών στο Κολωνάκι και των ηρώων του '21 στο Πεδίον του Άρεως. Γιατί κάπως έτσι γίνεται και αυτό που μοιάζει φθαρμένο ή πολυκαιρισμένο μέσα στο πέρασμα του χρόνου, έρχεται να αποκτήσει ένα νέο νόημα μέσ' τη δύσκολη ώρα. Κι ήταν παλιό το έθιμο να δαφνοστεφανώνονται οι ανδριάντες των ηρώων, ξεκινώντας από εκείνον του Ρήγα Φεραίου, του πρώτου ανδριάντα ήρωα του 1821 που αποκαλύφθηκε στην πρωτεύουσα του νεοσύστατου βασιλείου. Συνδεδεμένο με την επέτειο των πενήντα χρόνων από την Ελληνική Επανάσταση αποκαλύφθηκε το 1871 στον χώρο των Προπυλαίων για να ακολουθήσει τον επόμενο χρόνο, ο ανδριάντας του Πατριάρχη

Γρηγορίου του Ε΄. Πενήντα χρόνια μετά την Επανάσταση, η αρχαιότητα υποχωρούσε μπροστά στο 1821, καθώς οι ανδριάντες τοποθετήθηκαν στη θέση των αρχαίων θεοτήτων που είχε σχεδιάσει ο αρχιτέκτονας του νεοκλασικού κτιρίου Θεόφιλος Χάνσεν. Το μακρινό παρελθόν έδινε τη θέση του στο τόσο κοντινό ακόμη χθες, συνδέοντας το φιλελεύθερο κήρυγμα του Ρήγα αλλά και τη συμβολή του Οικουμενικού Πατριάρχη στον Αγώνα. Και οι δυο μαζί θύμιζαν πλέον από κοινού τους προγονικούς αγώνες:

Αναβαίνοντες και καταβαίνοντες τας βαθμίδας ταύτας, ω νέοι, ρίπτετε τα βλέμματα υμών ευλαβώς επί τας εικόνας ταύτας· αναλογίζεσθε ότι άνευ του Ρήγα και του Γρηγορίου, άνευ των νοερών αυτών αγώνων, άνευ της σκοπιμωτάτης υπέρ του έθνους ενεργείας αυτών, άδηλον αν ημείς είχομεν νυν πανεπιστήμιον, αν ημείς ήμεθα ό,τι νυν είμεθα.

Τα λόγια είναι του πρύτανη Ευθύμιου Καστόρχη, στην τελετή των αποκαλυπτηρίων του ανδριάντα του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄, στις 25 Μαρτίου 1872. Μπροστά σε χιλιάδες ανθρώπους, σε μια τελετή που αποτέλεσε μείζον γεγονός για την μικρή ακόμη Αθήνα, ο πρύτανης θύμιζε το αυτονόητο. Χωρίς την Επανάσταση του 1821 δεν θα υπήρχε το Πανεπιστήμιο. Όχι μόνο γιατί αποτελούσε καρπό του εθνικού κράτους που γεννήθηκε από την Επανάσταση. Αλλά γιατί από την πρώτη στιγμή οι αγωνιστές σχεδίασαν την ίδρυση ενός πανεπιστημίου που θα αποτελούσε την κορωνίδα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Στα τρία είδη σχολείων που πρότεινε η Επιτροπή για την οργάνωση της εκπαίδευσης, η οποία είχε συσταθεί, το 1824, με πρόεδρο τον Άνθιμο Γαζή, το ανώτερο ήταν ένα πανεπιστήμιο, με τέσσερεις σχολές, Θεολογική, Φιλοσοφική, Νομική, Ιατρική. Ο στόχος, ήταν, όπως και όλου του εκπαιδευτικού συστήματος, η πρόοδος, ο φωτισμός και η ευδαιμονία του γένους. Η εκπαίδευση αναδεικνυόταν στο μέσο που θα εξασφάλιζε τη σημαντικότερη μετάβαση για τους επαναστάτες: από ραγιάδες σε πολίτες ενός νέου κόσμου, όπως τον είχε γεννήσει η επανάσταση. Στα σχέδιά τους το πανεπιστήμιο αποτελούσε τον δρόμο προς την Ευρώπη, την επιστήμη, τη γνώση, την εμπέδωση της ελευθερίας.

Τα όνειρα δεν εκπληρώθηκαν αμέσως και το Πανεπιστήμιο θεσμοθετήθηκε αρχικά τον Δεκέμβριο του 1836 με απόφαση της Αντιβασιλείας ενώ ο βασιλιάς Όθωνας έλειπε στο εξωτερικό. Ωστόσο, επειδή εκείνος ήθελε το νεοσύστατο ίδρυμα να φέρει τη δική του υπογραφή ακύρωσε τον αρχικό κανονισμό και τον Απρίλιο του 1837 εξέδωσε το διάταγμα ίδρυσης με σκοπό τη στελέχωση μιας κρατικής μηχανής που θα εξυπηρετούσε τις επιδιώξεις της βαυαρικής δυναστείας. Παρόλα αυτά, σε μια

κοινωνία που η Επανάσταση ήταν ακόμη παρελθόν-παρόν, οι παρακαταθήκες του Αγώνα παρέμεναν ισχυρές, όπως και οι αναφορές του πανεπιστημίου σε αυτές.

Τα νήματα είναι πολλά και εύκολα ανιχνεύσιμα. Καταρχάς στα ίδια τα κείμενα, εκκινώντας από τους λόγους των εγκαινίων του ιδρύματος, την 3η Μαΐου 1837, στο πρώτο πανεπιστήμιο στο σπίτι του αρχιτέκτονα Σταμάτη Κλεάνθη στην Πλάκα εκεί που σήμερα στεγάζεται το Μουσείο Ιστορίας. Στους πρυτανικούς απολογισμούς, στους πανηγυρικούς, στα εισιτήρια μαθήματα η Επανάσταση αποτέλεσε ένα σταθερό και αγαπημένο τόπο αναφοράς. Αποκορύφωμα ηρωισμού και γέφυρα με τους αρχαίους προγόνους, η Επανάσταση συνιστούσε παράλληλα τη μεγάλη τομή, το τέλος της σκλαβιάς των τετρακοσίων χρόνων και την έναρξη μιας νέας εποχής, μέσα στην οποία το ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα θα καταλάμβανε πρωταγωνιστικό ρόλο.

Κατά δεύτερο λόγο, στα πρόσωπα. Πρώτα πρώτα στους ίδιους τους αγωνιστές του 1821 που συνέβαλαν στην ίδρυση του Αθήνησι. Στην ολιγομελή Επιτροπή που συγκροτήθηκε με σκοπό τη συγκέντρωση οικονομικών συνδρομών για την ανέγερση των Προπυλαίων, εκεί όπου από το 1842 μεταφέρθηκε η έδρα του Πανεπιστημίου, συμμετείχαν ενεργά ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Ανδρέας Ζαΐμης και ο Γεώργιος Κουντουριώτης. Στον κατάλογο των συνδρομητών συναντάμε αγωνιστές από τις οικογένειες Μπότσαρη, Τζαβέλα, Δεληγιάννη, Μαυρομιχάλη.

Από την άλλη πλευρά, στην πρώτη γενιά των διδασκόντων περιλαμβάνονταν καθηγητές όπως ο Γεώργιος Γεννάδιος, ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, ο Αναστάσιος Γεωργιάδης-Λευκίας, ο Θεόδωρος Μανούσης, αλλά και ο πρώτος Γραμματέας του ιδρύματος, ο Γκίκας Δοκός από την Ύδρα, οι οποίοι είχαν δώσει τον δικό τους πλούσιο οβολό στον επαναστατικό αγώνα. Οι περισσότεροι από αυτούς βρισκόντουσαν στο εξωτερικό το 1821, και είχαν ενισχύσει με πολλαπλούς τρόπους την Επανάσταση. Μέρος του ακμάζοντος στη διασπορά ελληνισμού, οι συγκεκριμένοι λόγιοι στελέχωσαν το ελληνικό πανεπιστήμιο στα πρώτα χρόνια λειτουργίας του. Αυτός ο διασπορικός ελληνισμός ενίσχυσε το ελληνικό πανεπιστήμιο με δωρεές, χορηγίες, θέσπιση ποιητικών και άλλων διαγωνισμών, αναδεικνύοντας το κεντρικό ρόλο που κατέλαβε το ίδρυμα στη συνείδηση των Νεοελλήνων.

Η επίκληση του 1821 δεν αποτελούσε μόνο προνόμιο των πρυτανικών αρχών ή των καθηγητών του ιδρύματος. Αντιθέτως από πολύ νωρίς χρησιμοποιήθηκε ως μια σταθερή και επαναλαμβανόμενη αναφορά των φοιτητών του Πανεπιστημίου, στις διαμαρτυρίες και γενικότερα στη δημόσια παρουσία τους. Άλλωστε μέσα από τον

εορτασμό του 1821 βρήκαν την ευκαιρία να εκδηλώσουν την αντίδρασή τους στο οθωνικό καθεστώς, αποδεικνύοντας στην πράξη ότι οι κληρονομίες μιας Επανάστασης είναι πολλές, διαφορετικές και συχνά συγκρουόμενες μεταξύ τους. Την ώρα που η επίσημη δοξολογία πραγματοποιούνταν ενώπιον του Βασιλιά, στην 25^η Μαρτίου 1841, η Βαυαρική φρουρά παρέλειψε τους προβλεπόμενους τιμητικούς κανονιοβολισμούς. Το γεγονός θεωρήθηκε προσβολή απέναντι στους Αγωνιστές που συμμετείχαν στον εορτασμό. Μία μεγάλη ομάδα φοιτητών και Αγωνιστών αντέδρασαν και άρχισαν να φωνάζουν συνθήματα εναντίον του Όθωνα. Αν και η διαμαρτυρία έληξε με την επέμβαση της αστυνομίας και τις συλλήψεις πολλών από τους συμμετέχοντες, το αίτημα για σύνταγμα πλανιόταν πια αισθητά στον αέρα. Λίγα χρόνια αργότερα η Πανεπιστημιακή Φάλαγγα, το πρώτο ένοπλο φοιτητικό σώμα που δημιουργήθηκε για να διατηρεί την τάξη στην ταραγμένη Αθήνα του 1862, αναφερόταν στους ηρωικούς προγόνους της, όπως ο Οδυσσέας Ανδρούτσος. Ας πούμε άλλη μια ιστορία. Στις 25 Μαρτίου 1898, ένα χρόνο μετά τη βαριά ήττα του ελληνοτουρκικού πολέμου, λιγостоί φοιτητές και μαθητές στεφάνωσαν το μνημείο των Ιερολοχιτών, απαγγέλλοντας στίχους του Κωστή Παλαμά, του μεγάλου ποιητή αλλά και γενικού γραμματέα του Πανεπιστημίου, ενός κρίσιμου κόμβου της σύνδεσης της ελληνικής λογοτεχνίας με το 1821. Η επιλογή του μνημείου δεν ήταν τυχαία. Όχι μόνο γιατί αφορούσε τους Έλληνες σπουδαστές του εξωτερικού που είχαν δώσει τη ζωή τους στον ιερό αγώνα, αλλά γιατί το μνημείο που είχε δημιουργηθεί με χορηγό τον Αλέξανδρο Σούτσο στη μνήμη του ιερολοχίτη αδελφού του βρισκόταν για χρόνια στο προαύλιο του Πανεπιστημίου ώσπου να μεταφερθεί στο Πεδίον του Άρεως. Κρίκοι μιας αλυσίδας ελευθερίας που ξεκινούσε από τον Αγώνα για να φτάσει στο σήμερα.

Σε κάθε περίπτωση και σε μια κοινωνία όπου τα σχέδια των επαναστατών στοίχειωναν ακόμη τα όνειρα των κατοίκων του νέου βασιλείου, παλαιότερων και νεότερων, το Πανεπιστήμιο επενδύθηκε με πολλές περισσότερες προσδοκίες από αυτές που προέβλεπε η λειτουργία του ως παραγωγού γνώσης και εκπαίδευσης. Στόχος του πανεπιστημίου θα έπρεπε να είναι η υποδοχή των ευρωπαϊκών ιδεών, οι οποίες είχαν μεταφερθεί από την αρχαία Ελλάδα στη δυτική Ευρώπη και αποτέλεσαν το θεμέλιο του πολιτισμού που δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε εκεί. Καθώς ο ευρωπαϊκός πολιτισμός, μετά την Επανάσταση του 1821 και τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους, επέστρεφε πλέον στην αρχική κοιτίδα του, θα γινόταν αντικείμενο επεξεργασίας από το ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, ώστε στη συνέχεια

να μετακενωθεί, σύμφωνα και με την κοραϊκή αντίληψη, εκ νέου στην Ανατολή. Το μήνυμα της εθνικής παιδείας ήταν να υπερβεί τις αίθουσες διδασκαλίας και να διαδοθεί στον ευρύτερο χώρο της καθ' ημάς Ανατολής, πέρα από τα στενά κρατικά σύνορα, να γίνει γέφυρα με τους ομογενείς αλύτρωτους πληθυσμούς στο χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όπως σημείωνε ήδη από τα εγκαίνια του ιδρύματος, στις 3 Μαΐου 1837, ο πρώτος πρότανης του Κωνσταντίνος Δ. Σχινάς

Το Πανεπιστήμιον, κείμενον μεταξύ της εσπερίας και της έω, είναι προωρισμένον να λαμβάνει αφ' ενός μέρους τα σπέρματα της σοφίας, και αφ' ου τα αναπτύξη εν εαυτώ ιδίαν τινά και γόνιμον ανάπτυξιν, να τα μεταδίδη εις την γείτονα έω νεαρά και καρποφόρα.

Μετακενωτήριο ιδεών, μοχλός εσωτερικής ανάπτυξης, εργαστήριο καλλιέργειας της πατριωτικής συνείδησης, το ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα υπήρξε ο κατεξοχήν φορέας πραγματοποίησης της Μεγάλης Ιδέας, στις ποικίλες σημασιοδοτήσεις της όπως αποτυπώθηκαν κατεξοχήν στον 19^ο αιώνα.

Στα προαύλια του Πανεπιστήμιου και στο χώρο των Προπυλαίων, αλλά και μέσα στις πανεπιστημιακές αίθουσες, η Επανάσταση συγκινούσε και παράλληλα δίδασκε, η αναφορά σε αυτήν προκαλούσε μια σειρά από συναισθήματα και διαφορετικές αφηγήσεις.

Ναι, όστις ηκροάστη τακτικώς τον Μανούσην είδεν ότι και πάντοτε μεν έβριθεν ακροατών η αίθουσα της παραδόσεως αυτού, αλλά μάλιστα όταν εξιστορείτο η αποφράς εκείνη εποχή της αλώσεως· τότε και το μεταξύ των εδράνων κενόν και αι θύραι και τα παράθυρα επληρούντο ακροατών. Του δε καθηγητού και η όψις και η φωνή και αι κινήσεις εμαρτύρουν το ενοικούν αυτώ πάθος και την ταραχήν της ψυχής, αισθήματα, τα οποία, ως δι' ηλεκτρισμού, ενέβαλεν εις την ψυχήν των ακροωμένων, και η κατήφεια κατελάμβανε πάντας και τα δάκρυα έτρεχον κρουνηδόν. Αλλ' όταν έφθανε το τέλος της λυπηράς ταύτης τραγωδίας και ο καθηγητής εξεφώνει το, αλλ' η 29 Μαΐου του 1453 επέχυσεν την ζοφεράν σκοτόμαιναν της δουλείας εις την Ελλάδα, ανέτειλεν όμως η 25 Μαρτίου του 1821 ήτις διεσκέδασε το σκότος από του προσώπου αυτής και ήνοιξε την οδόν την άγουσαν εις την προγονικήν δόξαν'. Τότε η ιλαρότης διεδέχετο την κατήφειαν, η χαρά τα δάκρυα και ο πάταγος των χειροκροτήσεων εξεδήλου τον ενθουσιασμόν την ψυχής.

Εάν η συγκίνηση και ο ενθουσιασμός περισσευαν την ώρα της διδασκαλίας του καθηγητή της Παγκόσμιας Ιστορίας Θεόδωρου Μανούση, την ίδια ώρα την Επανάσταση επισκέπτονταν η ποίηση, δρέποντας και αυτή τους δικούς της καρπούς. Καθώς, το Πανεπιστήμιο ανέλαβε την ευθύνη της συγκρότησης του κανόνα για τις πλέον ουσιώδεις συνιστώσες του εθνικού βίου, συμπεριέλαβε και την λογοτεχνική παραγωγή σε αυτές. Το 1850, ο αγωνοθέτης Αμβρόσιος Ράλλης έθεσε ως προϋπόθεση για τον ομώνυμο ποιητικό διαγωνισμό, τον πιο σημαντικό της εποχής του, η βράβευση των νικητών να διεξάγεται κάθε 25^η Μαρτίου, «την ημέρα της

Ελληνικής αναστάσεως». Πολλά βραβευθέντα ποιήματα είχαν ως θέμα τους τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Αντίστοιχα και στον άλλον μεγάλο πανεπιστημιακό ποιητικό διαγωνισμό του 19^{ου} αιώνα, τον Βουτσίναιο βραβεύτηκαν πολλά ποιήματα εμπνευσμένα από την Επανάσταση του 1821 ή τους ήρωες της.

Εδώ ας σταθούμε και ας σκεφτούμε τη συνολική προσφορά του Πανεπιστημίου. Μνημεία, τελετές, ποιητικά και θεατρικά έργα, εκθέσεις, συνδεδεμένες με το Πανεπιστήμιο αλλά και με τις νέες συλλογικότητες που πρόβαλλαν, διατηρώντας τον ομφάλιο λώρο με το ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα της χώρας. Το 1884, ο Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός και η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδος, που είχε ιδρυθεί δυο χρόνια πριν, οργάνωσαν την πρώτη έκθεση κειμηλίων του Ιερού αγώνος με πρωτεργάτες τους δυο από τους πιο γνωστούς ιστορικούς της εποχής και μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας, τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο και τον Σπυρίδωνα Λάμπρο. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1930, οι επίγονοί τους επρόκειτο να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στους εορτασμούς της εκατονταετηρίδας, του μεγαλύτερου έως τότε εορτασμού για το 1821, καθώς είχαν αναβληθεί οι εορτασμοί του 1921 λόγω της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Ξεφυλλίζοντας, σήμερα, τα σχετικά τεκμήρια στο Ιστορικό Αρχείο του ΕΚΠΑ, απορούμε για το πλήθος των προσκλήσεων για συμμετοχή ή συνδιοργάνωση σε δεκάδες εκδηλώσεις αφιερωμένες στον Αγώνα στη δεκαετία του '20. Από τη Σφακτηρία στο Μεσολόγγι, από τον Βύρωνα στον Κολοκοτρώνη η ανθρωπογεωγραφία του εορτασμού πραγματικά εντυπωσιάζει. Οι καθηγητές του ιδρύματος, κύριοι ομιλητές σε πολλές από τις εκδηλώσεις μετέφεραν το δικό τους μήνυμα σε μια εποχή όπου οι ερμηνείες του 1821 και η μνήμη του μετασχηματιζόνταν ραγδαία στο πλαίσιο των μεγάλων αλλαγών που είχε επιφέρει η πολεμική δεκαετία 1912-1922.

Ένα χρόνο μετά τον εορτασμό των εκατό χρόνων από την κήρυξη της Ανεξαρτησίας του Ελληνικού Κράτους, το 1931, αποκαλύφθηκε μπροστά στα Προπύλαια ο τέταρτος ανδριάντας, εκείνος του Ιωάννη Καποδίστρια που δημιουργήθηκε μετά από δημόσιο έρανο. Είχε προηγηθεί το 1875 ο Αδαμάντιος Κοραής, χάρη στις δωρεές Χιωτών εφοπλιστών. Στον χώρο των Προπυλαίων συστεγάστηκαν ο Ρήγας, ο Γρηγόριος ο Ε΄, ο Κοραής και ο Καποδίστριας, πρόσωπα με διαφορετικές διαδρομές και συμβολή στην Επανάσταση, Πρόσωπα που επιλέχθηκαν να συμβολίσουν τον Αγώνα συνδέοντας σταθερά το Πανεπιστήμιο με το μείζον γεγονός της νεοελληνικής ιστορίας και να απαλύνουν τις ιδεολογικές

αντιπαραθέσεις που τους συνέδεαν ιστορικά. Πρόσωπα που μέσα από την συνεύρεσή τους στο χώρο των Προπυλαίων συγκρότησαν στο διηνεκές ένα εθνικό πάνθεον, έναν τόπο μνήμης μέσα στον οποίον εμπεριέχονται όλοι οι τελεσφόροι συγκερασμοί, που οδήγησαν στη συγκρότηση μιας κοινής συλλογικής μνήμης για το 1821.

Γιατί η μνήμη αλλά και οι ερμηνείες του 1821 δεν ήταν ούτε ενιαίες, ούτε και συμπληρωματικές. Αντιθέτως διαχρονικά υπήρξαν αντικείμενο συγκρούσεων και διαπραγματεύσεων. Όπως συμβαίνει πάντα, η μνήμη ή οι αναγνώσεις των όσων έγιναν δεν αφορούν το παρελθόν αλλά το παρόν. Μιλώντας για το χθες και τον Αγώνα, οι κάτοικοι του νεοσύστατου κράτους σκέφτονταν το σήμερα, αναζητούσαν οδοδείκτες για το αύριο, νοηματοδοτούσαν εκ νέου τις παλιές ιστορίες, στις οποίες κάποτε μπορεί και οι ίδιοι να είχαν πρωταγωνιστήσει.

Σε αυτή τη διαδικασία, το κρίσιμο ήταν καταρχάς η ιστορικοποίηση του Αγώνα, η μετατροπή των προσωπικών εμπειριών σε συλλογικό ιστορικό αφήγημα. Από πολύ νωρίς οι άνθρωποι της Επανάστασης θέλησαν να μιλήσουν για τα βιώματά τους, βιώματα πρωτόγνωρα, τα οποία καθόρισαν τη ζωή τους και μετέβαλαν τον κόσμο τους. Ο στόχος δεν ήταν μόνο η αποτύπωση της αλήθειας αλλά η προβολή των κατορθωμάτων, η δικαίωση, η αποκατάσταση, η διεκδίκηση συμβολικών ή και υλικών αμοιβών. Πόσο εύκολο ήταν όλο αυτό να γίνει ιστορία; Καθώς ο χρόνος απομακρυνόταν και σταδιακά ο βιολογικός κύκλος της γενιάς των επαναστατών έκλεινε, οι προσωπικές έριδες υποχωρούσαν. Την ίδια ώρα οι πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές στο πρότυπο βασίλειο δημιουργούσαν νέες πραγματικότητες, τα παλιά στρατόπεδα διαλύονταν, καινούργιες πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις αναδεικνύονταν. Ήταν η ώρα των συγκερασμών. Και εάν έξω από το κτίριο του Πανεπιστημίου οι ανδριάντες του Ρήγα και του Γρηγορίου έδειχναν τις νέες συναινέσεις, στο εσωτερικό ένα άλλο συνεκτικό και συναινετικό αφήγημα δημιουργούνταν την ίδια περίπου εποχή. Η διδασκαλία του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου και η παράλληλη συγγραφή της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* ενσωμάτωναν την Ελληνική Επανάσταση στην εθνική ιστορία, ως την νικηφόρα έκβαση τετρακοσίων χρόνων αγώνων. Ο εθνικός ιστορικός τακτοποιούσε τη σειρά στην πινακοθήκη των αγωνιστών, επεσήμαινε και πρόβαλλε τον εθνικό χαρακτήρα αυτού του πολυσύνθετου φαινομένου και λείαινε τις δύσκολες πλευρές του, όπως ήταν οι εμφύλιες διαμάχες. Μέσα από τη διδασκαλία του Παπαρρηγόπουλου, η ιστορία μεταβάλλονταν στο *κράτιστον εργαστήριο της προς την πατρίδα αφοσιώσεως πάσης Ελληνικής γενεάς*, όπως σημείωνε ο ίδιος, και η Επανάσταση του 1821 γινόταν

ένα από τα πλέον φωτεινά υποδείγματά της. Και εάν ο Παπαρρηγόπουλος δίδασκε την Επανάσταση στο πλαίσιο της ενιαίας εθνικής ιστορίας του, σύντομα ο Αγώνας επρόκειτο να αποκτήσει τη δική του θέση στο πρόγραμμα μαθημάτων ως αυτοτελές αντικείμενο. Ιστορικοί, όπως ο Γεώργιος Κρέμος, ο Παύλος Καρολίδης ή ο Κωνσταντίνος Ράδος ανέλαβαν τη διδασκαλία της, στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20ού και μέσα στα αμφιθέατρα ή στους χώρους των σπουδαστηρίων και των φροντιστηρίων. Δίπλα σε αυτούς ο Σπυρίδων Λάμπρος θα εκπαίδευε τις επόμενες γενιές των φοιτητών στη συλλογή τεκμηρίων του Αγώνα, στη μελέτη των αρχείων της Επανάστασης ή στη σύνταξη της βιβλιογραφίας της. Σημειώνουμε ότι ο Λάμπρος μαζί με τον Γιάννη Βλαχογιάννη υπήρξαν οι ιδρυτές των Γενικών Αρχείων του Κράτους, αφιερωμένων καταρχάς στην Επανάσταση του 1821. Μαθητές του Σπυρίδωνος Λάμπρου, όπως ο Κωνσταντίνος Άμαντος, ο Νίκος Βέης, ο Σωκράτης Κουγέας αποτέλεσαν τον κρίσιμο κρίκο για να συγκροτηθεί μια νέα γενιά νεοελληνιστών που στον 20ό αιώνα μελέτησαν την Επανάσταση αλλά και στράφηκαν προς την περίοδο της οθωμανικής και βενετικής κυριαρχίας και συγκρότησαν ένα νέο γνωστικό πεδίο, την ιστορία του νέου ελληνισμού. Στη δεκαετία του 1960 στο Πανεπιστήμιο εκπονήθηκαν μια σειρά διατριβές που διεύρυναν το πεδίο της μελέτης, θέτοντας νέα ζητήματα και εμπλουτίζοντας τις σχετικές πηγές. Στη Μεταπολίτευση και στα χνάρια των όσων είχαν προηγηθεί συνεχίστηκε η διδασκαλία του 1821, ενταγμένη πλέον στις ευρύτερες τύχες του ελληνισμού μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Από τη δεκαετία του 1990 και μετά η θεσμοθέτηση των μεταπτυχιακών σπουδών δημιούργησε μια νέα ορμή για το πεδίο της νεοελληνικής ιστορίας. Η ενσωμάτωση στο πρόγραμμα μαθημάτων νέων προσεγγίσεων, όπως αυτές που έφεραν οι οθωμανικές σπουδές, αλλά και η εκπόνηση σειράς ελληνικών και ευρωπαϊκών ερευνητικών προγραμμάτων διεύρυναν τους ορίζοντες της διδασκαλίας και της έρευνας. Η ένταξη της συζήτησης για την Ελληνική Επανάσταση σε ένα διεθνές πλαίσιο, άνοιξε ένα νέο δρόμο για την κατανόησή της. Η διεξαγωγή, λίγες μέρες πριν, του διεθνούς συνεδρίου για την Επανάσταση του 1821 στο πλαίσιο της Εποχής των Επαναστάσεων (1776-1848), έδειξε πόσο γόνιμος και πλατύς μπορεί να είναι ο συγκεκριμένος δρόμος. Θα μπορούσα να συνεχίσω απαριθμώντας πολλές από τις πρωτοβουλίες και τις δράσεις του ΕΚΠΑ για τη μελέτη του 1821, αλλά θα χρειαζόμουν πολύ περισσότερο χρόνο από ό,τι έχω.

Μνήμη, μνημόνευση, διδασκαλία, μελέτη, έρευνα. Κομμάτια και αποσπάσματα ενός μεγάλου ψηφιδωτού που δημιουργήθηκε γύρω από την προάσπιση και ανάδειξη

της ύψιστης κληρονομιάς της Επανάστασης, του αγώνα για την ελευθερία. Μια κληρονομιά που άγγιξε τις πιο ψηλές κορυφές της ανθρώπινης προσφοράς και της αγάπης στην πατρίδα, αλλά παράλληλα εμπότισε και την ίδια τη λειτουργία του πανεπιστημίου. Ας ακούσουμε τον καθηγητή της Νομικής Σχολής Κωνσταντίνο Φρεαρίτη, ο οποίος απευθυνόμενος προς τους φοιτητές στα εγκαίνια μιας φοιτητικής λέσχης, τα οποία διόλου τυχαία πραγματοποιήθηκαν την 25^η Μαρτίου 1875, σημείωνε:

Εφωτίσατε ήδη διά της επιστήμης δεόντως την διανοίαν υμών, ως ελεύθεροι και κατ' εξοχήν ως Έλληνες, περί της αποστολής και των καθηκόντων υμών προς την πατρίδα, προς το έθνος και το γένος το Ελληνικόν; Έχετε ήδη εναργή εν τω νώ υμών την ιστορικήν ταύτην και μεγάλην αλήθειαν ότι το έθνος των Ελλήνων έσχε και έχει και έξει, ενόσω ζή, ιδίαν τινά εν τω κόσμω τούτω αποστολήν· ποίαν ταύτην; Την καλλιέργειαν των επιστημών και την λατρείαν της ελευθερίας! Επιστήμη και ελευθερία! Ιδού ο εθνικός ημών κλήρος, όν εξ αυτού του Θεού παρελάβομεν. Επιστήμη και ελευθερία εισίν οι δύο αδαμάντινοι στρόφιγγες, περί ούς ανέκαθεν εστράφη και εις το διηνεκές στραφήσεται του ελληνικού έθνους η μεγάλη και ένδοξος ιστορία!

Επιστήμη και ελευθερία, η σύνδεση της επιστημονικής γνώσης με την ελευθερία της ζωής και της έκφρασης. Το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών δημιουργήθηκε σε ένα εθνικό κράτος που γεννήθηκε από μια επανάσταση. Μια εθνική επανάσταση που συνομίλησε με τα φιλελεύθερα και δημοκρατικά ρεύματα της εποχής, τα οποία οδήγησαν στο ξεθεμελίωμα ενός παλαιού κόσμου και στη δημιουργία ενός καινούργιου. Ενός καινούργιου κόσμου που ήθελε να σπάσει τις αλυσίδες της δουλείας αλλά και της αμορφωσιάς, του ραγιαδισμού και της άγνοιας. Ενός καινούργιου κόσμου που οδηγούσε τους αγωνιστές να μάθουν γράμματα για να γράψουν και να εκφραστούν, ενός καινούργιου κόσμου που οδηγούσε τους μαρτυροκαπνισμένους καπετάνιους να βρίσκονται ως ακροατές στις πανεπιστημιακές αίθουσες για να μορφωθούν. Αυτού του καινούργιου κόσμου ήταν γέννημα το Οθώνειο Πανεπιστήμιο, όπως ονομάστηκε αρχικά, το οποίο όταν έληξε η βαυαρική δυναστεία πήρε το μόνο όνομα που του άξιζε, έγινε Εθνικό. Γέννημα της εποχής του εθνικισμού, τέκνο του χουμπολντιανού πανεπιστημίου έφερνε μέσα του γερά τους απόηχους της διαφωτιστικής σκέψης. Της ιδέας ότι η γνώση δεν μπορεί παρά να γεννάει ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες. Της ιδέας ότι η γνώση δεν μπορεί παρά να προέρχεται από την ελευθερία που γεννά ο δημοκρατικός διάλογος, η ανταλλαγή των επιχειρημάτων, η πάλη των ιδεών και των προτάσεων. Την ελευθερία που δημιουργεί η σχέση του δασκάλου με τον μαθητή, η μοναδική αυτή σχέση που απαιτεί τον σεβασμό αλλά και την ανταλλαγή, τη συνεχή διερώτηση, την

αμφισβήτηση. Γιατί ένα πανεπιστήμιο ή θα είναι δημοκρατικό και ελεύθερο ή δεν θα είναι πανεπιστήμιο.

200 χρόνια μετά την έναρξη της Επανάστασης βρισκόμαστε σήμερα εδώ για να τιμήσουμε και να γιορτάσουμε τους μακρινούς προγόνους μας. Μοιάζει πικρό αυτό το εδώ, την ώρα της πανδημίας, την ώρα των χιλιάδων νεκρών αλλά και της απόστασης που γεννούν οι οθόνες των υπολογιστών. Μοιάζει πικρό την ώρα που το αίτημα της ελευθερίας αποκτά μια άλλη διάσταση, συνδεδεμένη πια με τον αγώνα ενάντια στα όσα δεινά η φύση μπορεί να επιφέρει. Σε κάθε περίπτωση είμαστε, όμως, εδώ. 200 χρόνια μετά. Είμαστε εδώ θέλοντας να τιμήσουμε ως Πανεπιστήμιο αυτή την επέτειο μιας συγκλονιστικής εποποιίας, της Ελληνικής Επανάστασης, να εκφωνήσουμε το εγκώμιο, τον ύμνο για αυτό τον υπέρτατο αγώνα στην ελευθερία. Είμαστε εδώ με τα όπλα της δικής μας τέχνης, της επιστήμης. Με συνέδρια, διαλέξεις, ημερίδες, με εκδόσεις και επιστημονικά προγράμματα που έχουν στόχο να προάγουν τη γνώση για την Επανάσταση και να προσανατολίσουν ένα νέο επιστημονικό δυναμικό στην έρευνά της. Με τη δημιουργία ενός ειδικού κέντρου μελέτης της ιστορίας της. Γιατί ο στόχος είναι να κατανοήσουμε καλύτερα αυτό το μείζον εθνικό και διεθνές γεγονός, να το μελετήσουμε στις πολλαπλές πλευρές του, να αναστοχαστούμε την εξέλιξη και τις κληρονομίες του. Όπως αρμόζει σε ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα που δημιουργήθηκε μέσα από την κοσμογαλασιά μιας επανάστασης.

Είμαστε εδώ λοιπόν. Για να τιμήσουμε τους προγόνους μας που μας δίδαξαν τη σημασία του αγώνα για την ελευθερία και την εθνική ανεξαρτησία, μόνοι εκείνοι που *έκαμαν οίστρο της ζωής τον φόβο του θανάτου*. Και να μνημονεύσουμε δίπλα τους τα ονόματα των φοιτητών, χαραγμένα τώρα στις αναθηματικές στήλες στα Προπύλαια, που σκοτώθηκαν στον πόλεμο του 1897 και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Να τιμήσουμε τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας που έδωσαν τη ζωή τους στον αγώνα ενάντια στην τριπλή κατοχή της περιόδου 1941-1944, να σταθούμε γεμάτοι σεβασμό απέναντι στους φοιτητές και τις φοιτήτριες που ύψωσαν το 1973 στο κτίριο της Νομικής το ανάστημά τους ενάντια στην επτάχρονη δικτατορία. Κρίκοι μιας αλυσίδας πλεγμένης γύρω από την αγάπη της πατρίδας και της ελευθερίας, την αυταπάρνηση και τη θυσία. Σε αυτούς αρμόζουν μόνο *τα λόγια τα μεγάλα, τα ελεύθερα, τα γενναία και τα δυνατά*. Ως ελάχιστο αντιχάρισμα, όχι πια σε εκείνους αλλά σε μας. Γιατί οι επέτειοι και οι γιορτές δεν αφορούν στην πραγματικότητα αυτούς που τιμώνται αλλά αυτούς που τιμούν. Γιατί μας βοηθούν να

ανανεώσουμε και πάλι τον διάλογο με αυτό που ρητά και υπόρητα μας καθόρισε, μας θυμίζουν τις ρίζες μας, τις παραδόσεις και τις υποθήκες που μπορεί να γίνουν την κρίσιμη στιγμή οδοδείκτες, ακόμη και μέσα στην πιο μακρά νύχτα. Έτσι, αν στις 25 Μαρτίου 1942 οι φοιτητές των σχολών της Αθήνας διαδήλωναν στους δρόμους τιμώντας τους μακρινούς τους προγόνους, την ίδια περίπου εποχή ένας παλιός φοιτητής της Νομικής Σχολής που είχε κινδυνεύσει να πεθάνει στο μέτωπο συνέθετε το δικό του άσμα αποχαιρετώντας τους χαμένους συμπολεμιστές του, του ελληνοϊταλικού πολέμου. Έγραφε ο Οδυσσέας Ελύτης:

*Κείνοι που επράξαν το κακό — τους πήρε μαύρο σύγγεφο
Ζωή δεν είχαν πίσω τους μ' έλατα και με κρύα νερά
Μ' αρνί, κρασί και τουφεκιά, βέργα και κληματόσταυρο
Παππού δεν είχαν από δρυ κι απ' οργισμένο άνεμο
Στο καρπούλι δεκαοχτώ μερόνυχτα
Με πικραμένα μάτια·
Τους πήρε μαύρο σύγγεφο — δεν είχαν πίσω τους αυτοί
Θειο μπουρλοτιέρα, πατέρα γεμιτζή
Μάνα που να 'χει σφάζει με τα χέρια της
Η μάνα μάνας που με το βυζί γυμνό
Χορεύοντας να 'χει δοθεί στη λευτεριά του Χάρου!
Κείνοι που επράξαν το κακό — τους πήρε μαύρο σύγγεφο
Μα κείνος που τ' αντίκρισε στους δρόμους τ' ουρανού
Ανεβαίνει τώρα μοναχός και ολόλαμπρος!
Τώρα χτυπάει πιο γρήγορα τ' όνειρο μες στο αίμα
Του κόσμου η πιο σωστή στιγμή σημαίνει:
Ελευθερία
Έλληνες μες στα σκοτεινά δείχνουν το δρόμο:
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ*

Ευχαριστώ